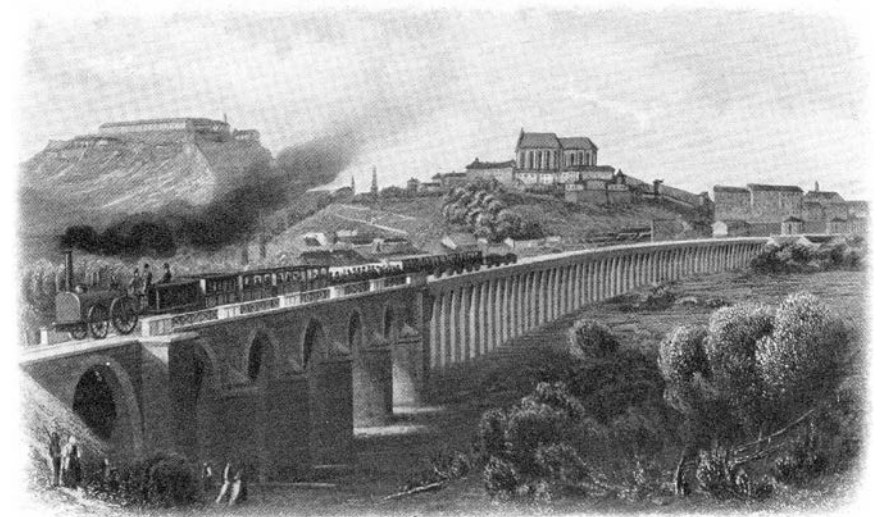

MĚSTO BRNO OD MERKANTILISMU K PRŮMYSLOVÉ REVOLUCI

Dušan Uhlíř

Pohled na Brno v roce 1839. (reprodukováno z: Die hundertjährige Geschichte der Ersten Brünnner Maschinen-Fabriks-Gesellschaft in Brünn von 1821 bis 1921. Leipzig, 1921)

Je jisté zvláštní, že město Brno vděčí za svůj hospodářský rozmach válce. Během dlouhé a vyčerpávající třicetileté války došlo totiž k dvojímu obležení města švédskými vojsky, roku 1642 a znovu roku 1645, což ve svém důsledku ovlivnilo život města do budoucna. A město se pokaždé ubránilo. Za druhého obležení Brna, které trvalo 112 dní, pronikli Švédové hluboko do Rakous a ohrožovali bezprostředně i hlavní a sídelní město habsburské říše – Vídeň. Císař Ferdinand III. si dobře uvědomil, že statečná obrana Brna zachránila Vídeň, a proto město odměnil řadou významných privilegií, která umožnila poválečný hospodářský vzestup Brna. Město dostalo od císaře kromě jiných výhod vysokou finanční výpomoc 30 tisíc zlatých na úhradu vzniklých válečných škod spolu s daňovými úlevami. Brňané byli osvobozeni od placení všech cel a mýt v českých zemích, městu bylo uděleno právo

osmi jarmarků ročně, bylo zbaveno povinnosti ubytovávat císařské vojsko, členové městské rady byli povýšeni do šlechtického stavu a brněnští měšťané, měli-li zájem, mohli získat bezplatně měšťanské právo ve všech městech v českých a rakouských zemích. Navíc se stalo Brno jediným hlavním městem Moravy.¹ Až do té doby měla totiž Morava dvě hlavní města, Brno a Olomouc. V obou městech zasedaly střídavě zemské sněmy a střídala se zde i zasedání zemských soudů, zemské desky a další zemské dokumenty byly vedeny ve dvou řadách – brněnské a olomoucké. Olomouc však roku 1642 dobyli Švédové a zůstali zde až do roku 1650. Brno tak ve svých hradbách soustředilo všechny zemské instituce a tak to zůstalo i po třicetileté válce. Olomouc tak ztratila na významu a Brno se stalo jedinou metropolí Moravy.

Válečné škody byly veliké a město se z nich přes udělené výhody zotavovalo dlouho. Mnohé z těchto výhod zůstaly jen na papíře, ale přesto představovaly pro město velký hospodářský impulz. V hospodářsky zvýhodněném prostředí a pod vlivem staré řemeslnické a obchodní tradice se město pozvolna vyvíjelo v centrum průmyslové výroby. Vytvořila se zde sociální struktura, která v podmínkách doživacího feudalismu umožňovala čilou podnikatelskou činnost. Ve stejné době nacházíme zde i pozoruhodné intelektuální inovační aktivity. V druhé polovině 17. století žili a působili v Brně dva významní průkopníci rakouského merkantilismu, kteří sehráli důležitou roli v hospodářském myšlení své doby – Pavel Hynek Morgentaller a Fabián Šebestián Malivský z Maliv.

Brněnský měšťan, městský a pak císařský rychtář Morgentaller vypracoval řadu návrhů na hospodářské povznesení tzv. dědičných zemí habsburské monarchie. Svůj velkolepý projekt předložil roku 1654 císaři Ferdinandu III. na říšském sněmu v Řeznu a pak znovu ve Vídni. Právně a ekonomicky vzdělaný Morgentaller patřil k představitelům raného merkantilismu, z jehož myšlenek vycházely jeho reformní návrhy.

Ve svém projektu zdůrazňoval, že řemesla a vůbec veškerá výroba jsou významným zdrojem státních příjmů. Navrhoval zavést výrobu předmětů až dosud dovážených z ciziny přednostně doma, např. jemných suken, a naopak posílit jejich export. Poukazoval na to, že v zemi je dostatek potřebných surovin a vodních zdrojů. Za základ výroby považoval zřizování manufaktur, pro které měli být získáváni cizí odborníci. Cechy, kterých bylo v Brně ještě roku 1709 celkem 42, naopak považoval za brzdu hospodářského rozvoje. Dožadoval se proto pro své plány státní podpory, která by výrobu chránila před zahraniční konkurencí. Morgentaller se svým projektem neuspěl a do budoucna ho už neprosazoval. Jeho vliv

na městskou politiku však nebyl zanedbatelný. Jako člen městské rady a císařský rychtář využíval svých vlivných kontaktů, které sahaly až do Vídně, k prosazování zájmů města. Morgentaller byl typickým teoretikem, který, kromě toho, že ve městě vlastnil vinný šenk, nepatřil k podnikatelům.

Druhý ze zmíněných merkantilistů byl na rozdíl od Morgentallera praktik. Fabián Šebestián Malivský z Maliv († 1666) byl také právně vzdělán a působil jako zemský advokát. Ve svých názorech na ekonomiku se vcelku shodoval s Morgentallerem a také je začal praktikovat. Svůj merkantilistický projekt předložil roku 1663 zemským stavům a císaři. Na škodu mu bylo, že nevycházel dobře s městskou radou. Platil za člověka, který s ní měl četné spory a údajně vyvolával potíže. Jeho plány byly často unáhlené a nereálné, a proto byly ze strany otců města a později i zemskými stavy zamítány. Budoucnost města a země viděl Malivský nejen v textilních manufakturách, ale i v železářství. Plánoval dokonce přivést do Brna a na Moravu 100 000 až 150 000 odborně vzdělaných řemeslníků, kteří by přinesli potřebné „know how“.² I on počítal s využitím místních surovinových zdrojů. Věřil, že bída v zemi se dá odstranit právě rozvojem výroby. Ale pro své záměry potřeboval zemský úvěr, který mu nebyl poskytnut. Ve své neskromnosti žádal pro sebe a své potomky monopol na využití místních surovin na dobu 60 až 80 let. Tady narazil nejen u města a zemského tribunálu, ale i u dvorské komory ve Vídni. Přesto zřídil roku 1663 v Brně na Radlase nelegální manufakturu na zpracování bavlny, v níž zaměstnával až 80 řemeslníků. Pod tlakem úřadů ji však musel přenést na venkov, kde později zanikla. Malivského plány byly značně fantaskní, ale probudily v podnikatelských kruzích nový zájem o manufakturní výrobu.

Podnikání nástupců obou merkantilistů se stalo katalyzátorem budoucí průmyslové revoluce. Heslem doby bylo zakládání manufaktur. A tak v Brně postupně vznikaly první manufaktury, hlavně textilní. Zanedbatelná byla také výroba piva, které se z Brna vyváželo do mnoha míst na Moravě a také do rakouských zemí. Jako určující pro další socioekonomický vývoj města se však ukázalo založení úspěšné továrny na výrobu jemných suken roku 1764, jež uvedlo v život další inovační postupy. Továrna vznikla zásluhou rodilého Brňana Jana Leopolda Köfflera, který osobně posbíral technologické zkušenosti v mnoha zemích Evropy. Mohl se přitom opřít o pomoc nedávno zřízené brněnské úvěrní banky. V letech 1774–1798 začalo v Brně pracovat dalších 16 manufaktur vyrábějících technologicky náročné a velmi žádané jemné sukno. V roce 1802 pracovalo v moravském hlavním městě 12 vysoce kvalifikovaných textilních továren a k tomu ještě osm soukenických

1 BRETHOLZ, Bertold. *Der Verteidigungskampf der Stadt Brünn gegen die Schweden 1645*. Brünn: Druck u. Verlag v. Rudolf M. Rohrer, 1895; ŠUJAN, František. *Vlastivěda moravská. Dějepis Brna*. V Brně: Muzejní spolek, 1928, s. 284–288.; VÁLKA, Josef. *Dějiny Moravy*. Díl 2., Morava reformace, renesance a baroka. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1996, s. 110–114; MATĚJEK, František. *Morava za třicetileté války*. Praha, 1992, s. 243–319; BALCÁREK, Pavel a VÁLKA, Josef. *Brno versus Olomouc*. Brno: Jota, 1993.

2 BURIAN, Vladimír. První moravský merkantilista Pavel Hynek Morgentaller. In: *Brno v minulosti a dnes*. 1961, roč. 3, s. 72–92; JANÁK, Jan. *Dějiny Moravy*. Díl 3/1., Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, s. 9–38; SMUTNÝ, Bohumír. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky: 1764–1948: encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: Statutární město Brno, 2012, s. 268.

mistrů s dílnami, jejichž produkce byla srovnatelná s tovární výrobou. Brno mělo tehdy (1804) v hradbách 8 693 obyvatel a spolu s předměstími celkem 25 297.³

Koncem roku 1805 zasáhla Moravu válka. Bitva u Slavkova, svedená 2. prosince 1802, a francouzská okupace tvrdě postihly jižní část Moravy a samotné město Brno. Francouzi v čele se svým císařem Napoleonem přišli do Brna 18. listopadu toho roku a opustili je už v polovině ledna roku následujícího.⁴ Přesto tato krátká válka a okupace zanechaly hluboké stopy. Válčí armády zavlekly na Moravu velkou epidemii tyfu, která hubila nejen vojáky, ale i civilní obyvatelstvo. Navíc i po válce trpělo místní obyvatelstvo nedostatkem a podvýživou, protože vojska spotřebovala nebo zničila veškeré zásoby spolu s osivem. Vysoké daně a válečné reparace, které musela vídeňská vláda platit vítězi, museli zase zaplatit císaři poddaní. Jen pomalu se celý kraj i město vzpamatovávaly z této mizérie. V roce 1809, po porážce rakouské armády v bitvě u Wagramu nedaleko Vídně, pronikla francouzská vojska na Moravu podruhé. Znovu se tu nakrátko usadil sám Napoleon. Tato nová porážka vedla k vypisování dalších daní a k rychlé devalvaci měny. Rakousko v důsledku toho muselo roku 1811 vyhlásit finanční bankrot. Nominální hodnota zlatky klesla na pouhou pětinu, čímž byly postiženy nejen tisíce živností, ale i běžné domácnosti. Mnohé z nich toto finanční opatření vlády zcela zruinovalo.

Napoleonská éra přinesla městu Brnu také některé pozitivní prvky, které napomohly oživení průmyslu. V době kontinentální blokády, vyhlášené Napoleonem s cílem likvidovat britský vývoz na pevninu a položit tak Anglii hospodářsky na lopatky, pracovalo v Brně na plné obrátky stále ještě čtrnáct textilních továren. Kontinentální blokáda je zbavila britské konkurence a ony teď prožívaly období rozkvětu a většina jejich zboží šla na export. Nový rozmach přetrval i v letech po napoleonských válkách, kdy hospodářské bariéry kontinentální blokády přestaly platit. Kontinentální blokáda ovlivnila i moravské zemědělství. Protože téměř ustal dovoz třtinového cukru, musela se hledat náhrada v cukru řepném. Poptávka po cukru pak vedla k tomu, že jednotlivá panství začala osívat svá pole cukrovou řepou. Tak to zůstalo i v dalších letech, takže řepný cukr se stal domácím „bílým zlatem“. V mnoha případech byly vypouštěny i rybníky a přeměňovány v řepná pole, protože pěstování cukrovky vynášelo více než chov kaprů. V průběhu první poloviny 19. století vznikají tak na Moravě první cukrovary.

Ekonomický vývoj Brna byl zpracován v desítkách dílčích studií, z nichž je možné sestavit obraz hospodářského rozvoje města od merkantilismu

k průmyslové revoluci. Z metodologického hlediska však k poznání tohoto procesu nejvíce přispěl americký historik Herman Freudenberger, který probádal zdejší archivní fondy k danému tématu a výsledky svého výzkumu porovnal s tehdejší situací v západní Evropě. Stává se často, že cizí badatel, který sleduje studovaný jev s odstupem a nadhledem cizího pozorovatele, dospěje ve svém poznání dál než badatelé domácí. A to je případ Freudenbergerův. Herman Freudenberger uveřejnil v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století tři zásadní studie o Brně a jeho průmyslovém regionu v 17. a 18. století, v nichž vysoce ocenili bouřlivý hospodářský rozvoj města a jeho význam pro celou habsburskou monarchii. Uvádí mimo jiné, že výkony brněnského průmyslu byly ve své době srovnatelné s výkony anglického Manchesteru.⁵ Freudenberger poukázal na to, jak se výhodné podmínky rozvoje průmyslu promítly do hospodářství města Brna. Hnací silou průmyslové revoluce zde podle něj byla zvýšená poptávka po nových textilních produktech. Freudenbergerova teorie inovačních procesů vychází ze 17 inovačních faktorů, které přetvořily moravskou metropoli v rozhodující hospodářské centrum tehdejší střední Evropy.

K nejdůležitějším inovačním faktorům počítá Freudenberger mimo jiné:

- institucionalizaci merkantilistické rozvojové koncepce v Brně a nejbližším okolí (1653–1743)
- zřízení půjčovni a záložní banky v Brně (1686–1751)
- státní investice do textilního průmyslu (1701–1762)
- založení koloniálních obchodních společností (1670–1719)
- zavedení životaschopné výroby jemných suken (1715–1764)
- výcvik textilních dělníků (1701–1765)
- uvolnění kontroly ze strany cechů (1672–1754)
- výstavbu nových silnic (1701–1740)
- zavedení odborné informační služby (1666–1754)
- zavedení systému ochranných cel (1737–1775)
- odbourání monopolních výsad jednotlivých textilních podnikatelů (1672–1763)
- odvrát od hospodářského centralismu (1747–1763).

Ztrátou Slezska, až do té doby nejvyspělejší části habsburské monarchie, za válek s Pruskem a jeho připojením k Prusku, se těžiště průmyslového podnikání přeneslo do českých zemí. Země České koruny se tak postupně staly dílnou monarchie, ve které podstatnou úlohu hrála právě textilní výroba. K dalšímu

3 HAAS, Gustav. Zur Geschichte der Brünnner Industrie (1765–1836). *Zeitschrift für Geschichte und Landeskunde Mährens*. 1943.; CHYLÍK, Jindřich. Brněnské soukenictví do roku 1816. *Textilní čítanka pro přádelny, tkalcovny a úpravy*. V Praze: Textilní ústav čs., 1945.; TÝŽ. První obchodní banka u nás. *Časopis Matice moravské*. 1950, roč. 69, s. 261–282.; K problematice industriální revoluce v Brně existují kromě zmíněných autorů desítky dalších studií, jejichž autory jsou historikové G. Deutsch, P. Mišerka, F. Mainuš, J. Janák, B. Smutný a další. Srov. též studii KRZENCK, Thomas. Das „österreichische Manchester“. In: DAMALS. *Das Magazin für Geschichte*. 2013, roč. 45, č. 1.

4 UHLÍŘ, Dušan. *Slunce nad Slavkovem*. Praha, 1984, s. 171–179, 362–392.

5 FREUDENBERGER, Herman. State Intervention as an Obstacle to Economic Growth in the Habsburg Monarchy. In: *Journal of Economic History*. 1967, roč. 27, s. 493–509.; TÝŽ. *Industrialisation of Central European City. Brno and the Fine Woollen Industry in the 18th Century*. Edington Walthshire, 1977.; FREUDENBERGER, Herman a MENSCH, Gerhard. *Von der Provinzstadt zur Industrieregion (Brünn-Studie)*. Göttingen, 1975.

Theodor Ritter von Offermann.
(reprodukováno z: Die hundertjährige
Geschichte der Ersten Brünnener
Maschinen-Fabriks-Gesellschaft in
Brünn von 1821 bis 1921. Leipzig, 1921)

oživení textilního průmyslu, hlavně vlnářského, přispěl toleranční patent Josefa II. z roku 1781, který přilákal do Brna množství protestantských podnikatelů a odborníků v oblasti textilního průmyslu, převážně ze západních částí Německa. Vynikl mezi nimi Johann Heinrich Offermann, zakladatel dynastie podnikatelů, která mimo jiné zavedla roku 1816 do vlnářské textilní výroby parní stroj. Patent, kterým ve stejném roce 1781 císař Josef zrušil nevolnictví, umožnil příliv laciných pracovních sil z venkova do města. Proces inovativního myšlení přesáhl koncem 18. a během 19. století do dalších hospodářských odvětví. Ovlivnil mimo jiné i vývoj vědecké a badatelské činnosti a poznamenal i kulturní život Brna, v té době ještě nepoznamenaného národnostními různicemi.

V roce 1769 byla se svolením Marie Terezie založena v Brně „Agricultur-Sozietät“ (Agrikulturní společnost), která si vzala za úkol podporu a pomoc zemědělství. Byla produktem dobového fyziokratického myšlení, které pokládalo zemědělskou produkci za prázáklad života. Cílem společnosti bylo podporovat nové zemědělské metody formou přednášek, výstav a vydávání odborné literatury. Druhá vědecká společnost „Soukromá společnost spojených přátel k povzbuzení přírodovědy a vlastivědy na Moravě“ vznikla roku 1780 a zabývala se převážně přírodovědnými studiemi oblasti moravské zoologie a botaniky.⁶

6 JIRÁSEK, Jiří. Moravská hospodářská společnost do roku 1811. In: *Brno v minulosti a dnes*. Brno, 1963, roč. 5, s. 91–113.; VERBÍK, Antonín. Vznik a počátky Hospodářské společnosti na Moravě 1770–1811. In: *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*. 1970, roč. 10, s. 5–22.

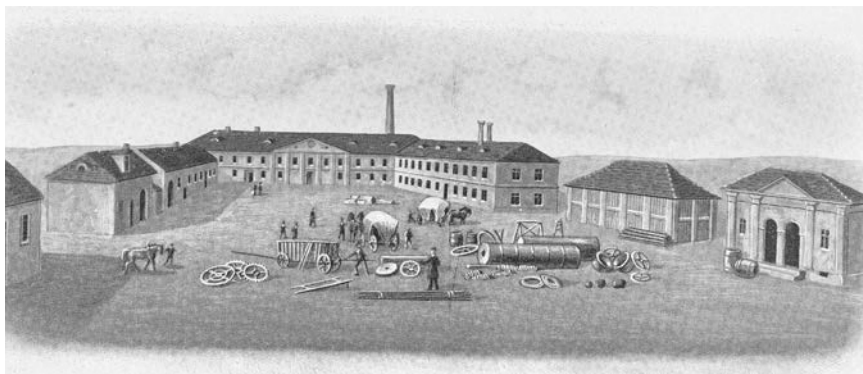
Obě společnosti byly roku 1806 spojeny do „K.k. Mährische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde“ (C.k. Moravské společnosti pro povznesení orby, přírodovědy a vlastivědy). Ta byla roku 1811 rozšířena ještě o slezskou část a přezvána na Moravsko-slezskou společnost pro povznesení orby, přírodovědy a vlastivědy. Této spojené společnosti připadla pak vedoucí úloha v organizaci vědy v zemi moravskoslezské.⁷ Tady se mimo jiné spojily zájmy textilního vlnářského a lnářského průmyslu s chovem ovcí a pěstováním lnu. Společnost vyšla vstříc požadavkům textilní výroby na zkvalitnění základních surovin. Její hlavní zájem se tak soustřeďoval na chov plemenných ovcí. Výsledky výzkumné práce společnosti byly tímto průmyslem racionálně využívány. Společnost se členila do mnoha sekcí, z nichž první a nejdůležitější byla od roku 1814 právě sekce chovatelů ovcí. Její zásluhou byl oddělen problém plození a dědičnosti, byly zkoumány otázky křížení, příbuznosti, selekce ovcí a získané poznatky byly aplikovány do praxe. Pracovali zde bez rozdílu národnostní příslušnosti vynikající přírodovědci, průkopníci nových metod jako Christian Carl André, Ferdinand von Geislern, Franz Diebl, Johann Karl Nestler, Jan Nepomuk Sedláček a další, kteří svými pracemi vytvořili základnu pro další přírodovědné výzkumy a připravovali cestu pozdějším objevům brněnského genetika Johanna Gregora Mendela. Mezinárodně uznávaný zakladatel genetiky Mendel tak jen dovršil výsledky práce svých předchůdců. Zásluhou Společnosti pro povznesení orby, přírodovědy a vlastivědy bylo kromě jiného založení Františkova muzea (pozdějšího Moravského zemského muzea) v Brně roku 1816, jež se stalo sídlem této společnosti a střediskem vědeckého a kulturního života na Moravě.⁸

S postupným zaváděním strojů do výroby sukna nastala potřeba výroby strojů a strojních zařízení. V roce 1814 tak vznikla v Brně první strojírenská továrna, známá pak až do konce 20. století jako První brněnská, jež se zaměřila v prvé řadě na konstrukci a výrobu textilních strojů.⁹ Téhož roku byl v Brně podle anglických plánů zkonstruován první parní stroj, který se však neosvědčil. Až roku 1816, jak už víme, byl v továrně Karla Offermanna uveden do provozu jiný parní stroj, dovezený tentokrát z Anglie, který tak v Brně zahájil věk páry. Ten na sebe zdaleka upozorňoval továrním komínem vysokým 32 metrů. Význam Brna jako průmyslového centra dokládá i fakt, že první parní železnice v habsburské monarchii zahájila provoz roku 1839 právě mezi Vídní a Brnem. Železnice otevřela Brnu nové komunikační možnosti s okolním světem. Od té chvíle už nemohlo nic zastavit další rozvoj železniční dopravy a výstavbu nových tratí. V letech 1848–1851

7 ELVERT, Christian d'. *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, mit Rücksicht auf die bezüglichlichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Österr. Schlesiens*. Brünn: Verlag der genannten Gesellschaft, 1870.

8 UHLÍŘ, Dušan. Myšlenkové dědictví zednářů v moravské a slezské vědě na počátku 19. století. In: LORMAN, Jaroslav a TINKOVÁ, Daniela. *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*. Praha: Casablanca, 2009, s. 174–182.

9 STEINER, Bedřich. *První brněnská: dějiny strojírný*. Brno: Krajské nakladatelství, 1958.

Nejstarší pohled na továrnu H. A. Luze v Brně. (reprodukováno z: Die hundertjährige Geschichte der Ersten Brünnner Maschinen-Fabriks-Gesellschaft in Brünn von 1821 bis 1921. Leipzig, 1921)

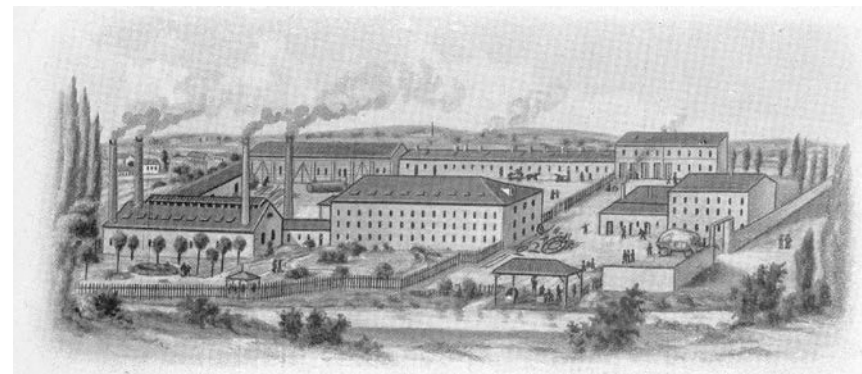
získalo Brno železniční spojení také s Prahou. Průmyslová revoluce tak dostala nový silný impulz.

Rozmach průmyslu však vyvolával sociální napětí mezi průmyslovým dělnictvem a zaměstnavateli. Strojní výroba vytlačovala ruční práci, vedla k stlačování mezd a propuštění přebytečných pracovníků. Nenávist dělníků se v duchu primitivní logiky obracela proti strojům, které jim braly práci. Už v roce 1819 došlo v Brně k prvnímu pokusu rozbíječů strojů. Dne 23. března toho roku nastalo živelné sročení textilních dělníků vyprovokované zavedením strojů na postřihování sukna v několika brněnských továrnách. Srotili se s úmyslem tyto stroje zničit. Jejich shromáždění bylo rozehnáno, zatčeno a předvedeno k výslechu bylo 49 osob.¹⁰

Hospodářský rozvoj brněnského regionu pokračoval i v dalších letech 19. století. Roku 1849 bylo v Brně 42 továren, z toho 31 textilních. Počet obyvatel Brna překročil v té době 45 tisíc. Do Brna přicházelo stále více lidí z okolního venkova, mnozí se zde usadili natrvalo, zatímco jiní sem docházeli za prací a vraceli se do svých více či méně vzdálených vesnic. S nimi pronikal do převážně německého města český živel. Průvodním jevem této migrace bylo, že ve vsích v blízkém okolí Brna se pod vlivem městské kultury ztrácel místní folklór.

V roce 1847 zahájila provoz ve městě plynárna a město od té chvíle zavádělo všude plynové osvětlení. O dva roky později byl založen Polytechnický institut, zárodek pozdější vysoké technické školy, jenž vychovával technické odborníky pro potřeby místního průmyslu. Roku 1859 pak byly s definitivní platností zrušeny cechy, v té době už jen brzda ekonomického vývoje. V roce 1865 bylo v továrnách na území Brna v provozu 85 parních strojů, a to většinou ve vlnářských závodech,

10 MZA, fond B13, kart. 140, f. 55–69. Příznačné je, že mezi zadrženými převažovali lidé s českými jmény, což ukazuje na to, jak silný byl mezi dělnictvem příliv z blízkého i vzdálenějšího okolí města.

Pohled na továrnu Th. Bracegirdle & Sohn v Brně. (reprodukováno z: Die hundertjährige Geschichte der Ersten Brünnner Maschinen-Fabriks-Gesellschaft in Brünn von 1821 bis 1921. Leipzig, 1921)

v přádelnách a úpravnách textilií. Průmyslová výroba tak nabyla jasnou převahu nad řemeslnou a manufakturní. Vedle textilního průmyslu rostl počet strojírenských závodů, jež v polovině století zaměstnávaly okolo 1200 dělníků. K tomu přistupovaly ještě koželužny a potravinářský průmysl, představovaný v prvé řadě dvěma cukrovarů a dvěma pivovary, a také zárodky chemického průmyslu. V roce 1857 v Brně žilo už 58809 obyvatel a do roku 1869 vzrostl jejich počet na 73 771. Brno tak výrazně předběhlo ostatní moravská města, druhá Jihlava přitom v polovině století čítala jen málo přes 20 000 obyvatel.¹¹

Multikulturní vývoj města nepřekročil rok 1848. Revoluce roku 1848 narušila dosavadní jednotu mezi německým a českým obyvatelstvem nejen Brna, ale celé Moravy. Politické programy moravských Němců a Čechů, zprvu poměrně jednotné, se v průběhu revolučních týdnů a měsíců rozdvajily.¹²

Revoluce vyvolala v brněnské společnosti národnostní spory, které se brzy začaly prolínat s dělnickou otázkou. Rozmach průmyslu vyvolal totiž jako zpětnou reakci vznik dělnického hnutí. To se v Brně zrodilo velmi brzy a vneslo do života města prvek neklidu. Tak kupříkladu v roce 1843 došlo v Brně mezi nezaměstnanými textilními dělníky k nepokojům zaměřeným proti venkovským tkalcům v brněnském okolí, kteří jim brali práci. Intenzita dělnického hnutí sílila, dělnictvo

11 Jihlava byla přitom v oblasti textilní výroby na Moravě konkurentem Brna. Brněnská sukna ztrácela ve 40. letech 19. století trhy, a to hlavně v severní Itálii. Jiná střediska vlnářského průmyslu, jako Jihlava a Liberec, přecházela k výrobě módních vlněných látek. Zostřil se tak boj o vnitřní trhy mezi Brnem, Libercem, Jihlavou, Opavou apod. Současně na vnitřní trhy pronikala zahraniční konkurence. Srov. JANÁK, pozn. 2, s. 37–38.; PEŠA, Václav a DŘÍMAL, Jaroslav. *Dějiny města Brna 2*. Brno: Blok, 1973, s. 22.

12 PEŠA a DŘÍMAL, pozn. 11, s. 36–42.

se brzy začalo organizovat. Protože toto dělnictvo bylo převážně české, proplétala se během 19. století dělnická otázka stále více s otázkou národnostní. Obě pak dohromady ukončily harmonický vývoj moravské metropole a představovaly i vážné nebezpečí pro existenci mnohonárodnostního habsburského státu. Německá radnice, která si zuby nehty bránila svou dominantní pozici ve městě, nenacházela pochopení pro základní požadavky svých českých spoluobčanů a stavěla se do cesty pronikání jejich vlivu na správu města. Z toho vznikaly bouřlivé česko-německé národnostní třenice. Ty se vyhroutily začátkem 20. století a znamenaly konec slibného tolerantního vývoje městské komunity.

PRAMENY A LITERATURA

Moravský zemský archiv v Brně (MZA):
fond B13, kart. 140, f. 55–69.

BALCÁREK, Pavel a VÁLKA, Josef. *Brno versus Olomouc*. Brno: Jota, 1993. ISBN 80-85617-09-9.

BRETHOLZ, Bertold. *Der Verteidigungskampf der Stadt Brünn gegen die Schweden 1645*. Brünn: Druck u. Verlag v. Rudolf M. Rohrer, 1895.

BURIAN, Vladimír. První moravský merkantilista Pavel Hynek Morgentaller. In: *Brno v minulosti a dnes*. 1961, roč. 3, s. 72–92.

ELVERT, Christian d'. *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Österr. Schlesiens*. Brünn: Verlag der genannten Gesellschaft, 1870.

FREUDENBERGER, Herman. State Intervention as an Obstacle to Economic Growth in the Habsburg Monarchy. In: *Journal of Economic History*. 1967, roč. 27, s. 493–509.

FREUDENBERGER, Herman. *Industrialisation of Central European City. Brno and the Fine Woolen Industry in the 18th Century*. Edington Waltham, 1977.

FREUDENBERGER, Herman a MENSCH, Gerhard. *Von der Provinzstadt zur Industrieregion (Brünn-Studie)*. Göttingen, 1975.

HAAS, Gustav. Zur Geschichte der Brünnener Industrie (1765–1836). *Zeitschrift für Geschichte und Landeskunde Mährens*. Brünn: Verein für die Geschichte und Landeskunde Mährens, 1943, s. 178–191, 221–255.

CHYLÍK, Jindřich. Brněnské soukenictví do roku 1816. *Textilní čítanka pro přádelny, tkalcovny a úpravny*. V Praze: Textilní ústav čs., 1945.

CHYLÍK, Jindřich. První obchodní banka u nás. *Časopis Matice moravské*. 1950, roč. 69, s. 261–282.

JANÁK, Jan. *Dějiny Moravy*. Díl 3/1., Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1999. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. ISBN 80-85048-89-2.

JIRÁSEK, Jiří. Moravská hospodářská společnost do roku 1811. In: *Brno v minulosti a dnes*. Brno, 1963, roč. 5, s. 91–113.

KRZENCK, Thomas. Das „österreichische Manchester“. *DAMALS. Das Magazin für Geschichte*. 2012, roč. 44, č. 10.

MATĚJEK, František. *Morava za třicetileté války*. Praha, 1992.

PEŠA, Václav a DŘÍMAL, Jaroslav. *Dějiny města Brna*. Díl 2. Brno: Blok, 1973.

SMUTNÝ, Bohumír. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky: 1764–1948 : encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: Statutární město Brno, 2012. ISBN 978-80-86736-28-0.

STEINER, Bedřich. *První brněnská: dějiny strojírní*. Brno: Krajské nakladatelství, 1958.

ŠUJAN, František. *Vlastivěda moravská*. Dějepis Brna. V Brně: Muzejní spolek, 1928.

UHLÍŘ, Dušan. Myšlenkové dědictví zednářů v moravské a slezské vědě na počátku 19. století.

In: LORMAN, Jaroslav a TINKOVÁ, Daniela. *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*. Praha: Casablanca, 2009, s. 174–182. ISBN 978-80-903756-6-6.

UHLÍŘ, Dušan. *Slunce nad Slavkovem*. Praha, 1984.

VÁLKA, Josef. *Dějiny Moravy*. Díl 2., Morava reformace, renesance a baroka. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1996. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. ISBN 80-85048-62-0.

VERBÍK, Antonín. Vznik a počátky Hospodářské společnosti na Moravě 1770–1811. In: *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, 1970, roč. 10, s. 5–22.

KLÍČOVÁ SLOVA:

merkantilismus, fyziokraté, průmyslová revoluce, textilní průmysl, dělnická otázka.

Zusammenfassung

DIE STADT BRÜNN (BRNO) VOM MERKANTILISMUS ZUR INDUSTRIEREVOLUTION

Die Stadt Brünn durchlebte in den zwei Jahrhunderten nach dem dreißigjährigen Krieg eine Zeit des großen Aufschwungs. Die erfolgreiche Verteidigung der Stadt gegen die Schweden verschaffte den Brünnern eine Reihe von Privilegien, die ihr von Kaiser Ferdinand III. gewährt wurden. Diese wurden zu einem Sprungbrett für die nahe Zukunft. In der Stadt entstand ein fruchtbares unternehmerisches Milieu, begleitet von Gedanken, die auf bedeutende wirtschaftliche Innovationen abzielten. Diese begleiteten Brünn von den merkantilistischen Überlegungen des 17. Jahrhunderts bis zur Industrierevolution im 18. und 19. Jahrhundert. Die Stadt verwandelte sich in ein bedeutendes Zentrum der Textilherstellung, vor allem der Wollherstellung, zu der schrittweise weitere Fertigungszweige hinzukamen. Dies alles fand seinen Höhepunkt im Laufe des 19. Jahrhunderts. In der Zwischenzeit war die Stadt, beginnend mit der Revolution von 1848, von tschechisch-deutschen nationalistischen Streitpunkten betroffen, welche dem gegenseitigen Einvernehmen in der Stadt ein Ende bereiteten und zu einem Hindernis für die ansonsten stürmische ökonomische Entwicklung wurden.